

tagjaira vonatkozólag újabb hangtörténeti és jelentéstani megállapításokat tartalmaznak, de az etimológia finnugor (precízebben: uráli) hátterét is másképp látatják, vagy Erdélyi István rövid cikkére, amely a töröknek tartott *táltos* szóra kínál ugor magyarázatot (véleményem szerint ez meggyőzőbb is). Könnyebb a helyzet az *ald* szóval, melynek finnugor megfeleléseiről „A magyar szó-készlet finnugor elemei”-nek első kötete tájékoztató. A Jegyzetekben történő utalás, akár erre, akár az alapcikkre mindazonáltal nem lett volna haszontalan. — S mindezek

kívül: jól jött volna egy szómutató a kötet végére.

Pais Dezső könyve az etimológiai kutatáson kívül gazdag példatárát és sokoldalúan hasznosítható tanulságot kínál a régi magyar művelődés formáit kutatók használatára, s ekképp nem kizárólag a nyelvtörténet, hanem az irodalomtörténetírás, a vallástörténet, a történeti néprajz és egyéb érintkező területek művelőinek fontos forrása lesz.

Hajdú Péter

RAPPORTI VENETO—UNGHERESI ALL'EPOCA DEL RINASCIMENTO

A cura di Tibor Klaniczay, Bp. 1975. Akadémiai K. 438 l.

Egyre szélesebb alapokra épül a magyar—olasz művelődéstörténeti kutatás. Ezt dokumentálja az a 3 olasz nyelvű kötet, mely 1967, 1970 és 1975-ben jelent meg. Az első — *Italia ed Ungheria* — 10 évszázad irodalmi hatását tárja fel István király korától a Risorgimento-ig. (Ism. Csapodiné Gárdonyi Klára ItK 1971. 529—531.) A második — *Venezia ed Ungheria del Rinascimento* — a Velencében 1970. jún. 11—14. megrendezett konferenciának a Fondazione Giorgio Cini által publikált anyagát tartalmazza. A jelen ismertetés a harmadik kötetéről szól, mely nem rég hagyta el az Akadémiai Kiadó nyomdáját. Amint a címe is jelzi, a kötet folytatja a reneszánsz kori velencei—magyarországi kapcsolatok bemutatását és azokat az előadásokat tartalmazza, melyeket olasz és magyar reneszánsz-kutatók mondtak el a Budapesten megtartott 1973. jún. 20—23-i tudományos konvergención. A szimpoziumot most az MTA és a Fondazione Giorgio Cini rendezte a Budapesti Kulturális Kapcsolatok Intézetével együtt. A 26 tanulmányt tartalmazó impozáns kötetről teljes értékű beszámolót nyújtani csak egy külön tanulmányban lehetne, mely egyúttal mérlegre tenné, hol is tartunk ma az olasz—magyar kapcsolatok feltárázásában. A recensor kezét azonban nemcsak a megszabott terjedelem köti meg, hanem az is, hogy a témák csak részben tartoznak a folyóirat irodalom-, illetve művelődéstörténeti aspectusához. A második és a harmadik témakör anyagára gondolok — *Economia e Società* (103—215. l.), ill. *Vicende diplomatiche, politiche e militari* (217—295. l.) — melyet csak néhány rövid reflexióval van módomban tárgyalni. Bármennyire összefüggnek ezek az előadások is a művelődéstörténettel, az ItK számára elsősorban az első és negyedik témakörben bemutatott előadások tartalmazzák a legtöbb megszívlelendő eredményt: *Giano Pannonio e l'Uma-*

nesimo del Quattrocento (21—101. l.) és *Aspetti della vita intellettuale nel Cinquecento* (299—421. l.). Az ismertetés a kötetben található sorrendet követi. „*Giano Pannonio e la civiltà veneta*” c. előadásban Kardos Tibor a Janus Pannoniust ért északolasz hatásokat elemzi. A kérdés egyúttal megvilágítja, hogyan kezd Nápoly, Bologna és a többi olasz város befolyása helyett Velence vezető szerephez jutni a magyarországi reneszánszban. Ez a velencei hatás Guarinon keresztül jut el Janushoz, akitől nemcsak költészetet, szép stílust tanult. Véleménye szerint az ő, illetve az északolasz humanista kör hatására kezdett foglalkozni a politikával és gazdasági ügyekkel. Vagyis ő képviseli itthon azt a reneszánsz típust, aki legjobban megközelíti az *italiai* humanitást, mert nemcsak művészetét, de egész életét az új eszmék szolgálatába tudta állítani. A modellt Padovában, illetve Velencében ismerte fel. Szíve szerint száműzetésbe is ide ment volna (21—41. l.). Más szempontokat hangsúlyoz és más eredményhez jut Raoul Manselli, aki az egyetemes európai humanizmus mérlegére állítja a Mátyás-korabeli reneszánsz kultúrákat és azzal együtt Janus Pannoniust is. „*Umanesimo ungherese ed Umanesimo europeo: primo tentativo d'un bilancio*” (43—50. l.). Guarino iskolájából mindenki azt vihette magával, amire élete folyamán szükségese volt, vagy amihez kedve volt. Janus Pannoniust pl. a latin—görög műveltség iránt volt legfogékonyabb. Szerinte nem szabad eltúlozni a magyar reneszánsz arányait sem kvalitatíve, sem dimenzióiban, sem intenzitásában. Ez csak egy elit réteget érintett. Tagadhatatlan azonban, hogy most már nemcsak a kolostorok, de a laikus réteg vezetőit is fogékonytá tette az új eszme. A lakosság nagyobb részét majd a reformáció emeli európai szintre a XVI. században. Így ez annak köszönhető, nem pedig az itáliai rene-

szánsznak. Sante Graciotti a Mátyásról írt magasztalásoknak forrásait elemzi. „Le ascendenze dottrinali dei lodatori italiani di Mattia Corvino” c. tanulmányában ezeknek nápolyi mintáira hívja fel a figyelmet. A közvetítő ezen a téren is Guarino, aki szintén ismeri — akárcsak Galeotto — a nápolyi modellt. Amit Itáliában elmondtak Alfonso d’Aragónaról, azt némi változtatással elmondták itthon Mátyásról is (51—63. l.). Példamutató alapossgal és illusztrációs anyaggal mutatja be Nagy Zoltán Vitéz Jánosnak es körének kozmologiai szemléletét a „Ricerche cosmologiche nella corte umanistica di Giovanni Vitez” c. tanulmányban. Részletesen tárgyalja azokat a csillagászati műveket és műszereket, melyeket Georgius Purbachius és Regiomontanus készítettek Vitéz megrendelésére: Tabulae Waradienses, Theoricae Novae Planetarum vagy Regiomontanusnak Tabulae directionum projectionumque c. műve. Összefoglalja és új részletekkel gazdagítja a Janus Pannonius és Galeotto Marzio barátságára, humanista gondolkodásuk összefüggéseire vonatkozó eddigi ismereteinket. Hangsúlyozza, hogy a Galeotto által megfogalmazott „heliodinamikum koncepció” a bolognai és a ferrarai egyetemeken is ismert volt, akárcsak Regiomontanus művei, melyek igen fontos szerepet tölthettek be Kopernikus fejlődésében (65—93. l.). Az első témakörbe csoportosított előadásokat Csapodiné Gárdonyi Klára „Influenze veneziane nella miniatura dei codici a Buda” c. tanulmánya zárja (95—101. l.). Folytatja a velencei kongresszuson már tárgyalt problémát: a Corvinák díszítőmotívumainak származásával kapcsolatban. Bár a központi kérdés továbbra is eldöntetlen, hogy ti. a Corvinákat Velencében vagy Budán díszítették-e (esetleg itt dolgozó velencei művészek bevonásával?), mégis kutatásai fontos megállapításokhoz vezettek. Az ókori Róma építészeti emlékein fennmaradt motívumok bebizonyíthatóan hatással voltak a Lombard-tesztvérek és Coducci nevéhez fűződő ún. lombard-velencei stílus kialakulására. Vázlatkönyveken keresztül jutottak el Velencéig és termékenyítették meg a fametszetes illusztrációkat készítő művészek ihletét. Ennek virágkora a XV. sz. végére esik. Adatokkal támasztja alá feltételezését az Arisztoteles-önszomatványnak velencei származásával kapcsolatban, és nyomon követi az ún. „tengeri lények csatáját” motívum útját a II. századi római relieftől a velencei nyomtatványokon keresztül a budai könyvfestő műhelyig, annak egyik remek Corvinájáig, a Philostratusban található római motívumig.

Az *Economia e Società* fejezetben hét tanulmány foglalkozik a korszak gazdasági és társadalmi problémáival, illetve azoknak olasz—magyar vonatkozásaival. Többek között Nagy Lajosnak, Zsigmondnak kereske-

delmi törvényeivel, a Dalmácián keresztül vezető útvonal tervével, a velencei konkurenciával az 1358—1406-ig terjedő időszakban: Pach Zsigmond Pál „La politica commerciale di Luigi d’Angiò e il traffico delle ‘mercanzie marittime’ dopo la pace di Zara” c. előadásában (105—119. l.). Első tekintetre tőlünk távoleső kérdésnek tűnik Antonio Carile fejtegetése „La formazione della rendita feudale nel Pelopponeso veneto-angioino nel XIV—XV secolo”, de a tanulmány épp arra a kérdésre világít rá, hogy a magyarországi főurak milyen távoleső területeken is rendelkeztek jövedelmező bázisokkal a nápolyi és velencei kapcsolataik révén. Az ún. „Velencei kódex” adataira építi fel megállapításait (Appendice 134—142. l.). Ugyancsak a Quattrocento kereskedelméről tárgyal Teke Zsuzsa a velencei—magyar viszonylatban „Rapporti commerciali tra Ungheria e Venezia” (143—152. l.), és számos művelődéstörténeti adattal gazdagítja ismereteinket. Az ún. „Budai codex” 1403—1439 közötti évekről tartalmazza ezeket, melyeknek segítségével feltárja a velenceieknek Budára irányuló kereskedelmét. Viszont magyar kereskedők is szívesen léptek érintkezésbe az északolásokkal. Mátyás idejében velencei pénzzel fizettek még Zágórában is. A gazdag Salgó Miklósnak Velencében háza volt. A velencei Domenico di Pietro több ezer ducatot ad kölcsön Mátyásnak és Beatrixnek.

Ugyancsak több művelődéstörténeti adattal találkozhatunk Ugo Tucci tanulmányában „L’Ungheria e gli approvvigionamenti veneziani di bovini nel Cinquecento” (153—171. l.). A Mátyás utáni korszakkal foglalkozik, melyben csak átmenetileg csökkent a velenceiek kereskedelme. A XVI. század első két évtizedében pl. a szarvasmarha nagybani felvásárlása jelenti legnagyobb exportunkat. A forgalmat csak 1526 függeszti fel ideiglenesen. Hogy Észak-Olaszországot mennyire mi láttuk el hússal, mutatja az az adat, mely szerint 1526 húsvétján — magyar áru hiánya miatt — Velence hús nélkül maradt. A legsikeresebb években 23 000 marhát és 14 000 borjút vittek ki a kereskedők Itáliába. A Zrinyiek hetivására eseményszámba ment. A témát tovább fejtegeti az ezt követő tanulmány: „Il ruolo degli Italiani tra i capitalisti stranieri che svolsero la loro attività in Ungheria nella seconda metà del secolo XVI”, melyben Zimányi Vera (173—179. l.) a kereskedelemnek egy másik oldalát is érinti. A nagy tőkével rendelkező olasz pénzemberek egyre többször bizományban átvésznek árukat, bányákat bérelnek, vagy nagy vásárok irányítói, urai lesznek. Mind Zimányi, mind az előbbi előadók cikkei külön felhívják figyelmünket, hogy az egész század alatt Bécs mennyire gátolta, sőt magas vámadójával eleve lehetetlenné tette a magyar kül-

kereskedelmet, ezzel szemben a török segítségükre volt mind az olasz, mind a magyar kalmároknak. Ez határozta meg az útvonal megválasztását is.

A kereskedelemről szóló öt előadás után Bónis György egy speciális jogi kérdést vet fel a külföldi, elsősorban az olasz vikáriusok magyarországi szerepével kapcsolatban: „Vicari italiani in Ungheria durante il Rinascimento” (181—193. l.). A királyi udvar idegenjei — rendszerint a külföldről jött királynék — magukkal hozták egyházbogban jártas rokonaikat, magas rangú papokat, akiknek itthon javadalmakat, jogokat biztosítottak. Az előzőlész megakadályozását célozta a rendek országyűlési határozata: külföldivel nem szabad vikáriusi tisztséget betöltetni. A rendelkezést igen sokszor semmibe vették a királyi kinevezések; különösen Beatrix idejében. Ippolito d'Este Itáliába visszamelve a világi és egyházi ügyeket Donato Marmellire bízta. Bakócz Tamás sem érvényesítette vele szemben a rendi határozatot. Tommaso Amadei de Ferrara magyar kapcsolatairól, valamint Lodovico Florinónak a borsodiak hangulatáról, pápaellenes kijelentéseiről számol be. A Beneéthy-kódex (formulae) fontos forrásnak tekinthető a Bakócz-időkre vonatkoztatva. Bónis egyúttal értéktételest is mond a kérdésben: az esztergomi érsek (de a többi püspök is) magas bírói tisztséget töltött be. Joggyakorlat miatt az olasz egyházbogásokat örömmel alkalmazták — az Itáliában végzett magyar egyházbogásokat segítették munkájukkal. Ezzel tudományosabb lett a jogi apparátus. — Az örödműnyek, a várendszet korszerűsítésének olasz, velencei szereplőiről írta tanulmányát Marosi Endre „Partecipazione di architetti militari veneziani alla costruzione del sistema delle fortezze di confine in Ungheria tra il 1541 e il 1593” címmel (195—215. l.). Sorra veszi azokat a változásokat, melyek miatt már elavultak a régi — szintén olasz eredetű — katonai berendezések, harcászati eszközök, illetve építmények. Eleinte átalakításokkal próbálták a korszerűsítést elérni, de a század végére a teljesen átvett, sőt maguktól az itáliai mérnököktől vezetett építkezések európai szintre emelték bástya-rendszereinket. Önálló tervezők, főmérnökök, beosztott szakemberek, mesterek, munkások névsorával, várak, erődmények adataival egészíti ki előadását.

A harmadik csoportba sorolt előadásokat (vicende diplomatiche, politiche e militar) Alberto Tenenti vezeti be „La politica Veneziana e l'Ungheria l'epoca di Sigismondo” c. tanulmányával (219—229. l.). Megvilágítja azokat az érdekelletéteket, melyek Velencét szembeállították Zsigmonddal. Az utóbbi, mint általában a magyar királyok mindegyike, másként magya-

rázta a szuverenitást, az országhoz tartozó területek sérthetetlenését mint a kereskedői szempontok szerint ítélkező, kalmár Velence, mely pénzért akarta megvásárolni Dalmáciát. — Ugyancsak Zsigmond koráról szól Tino Foffano előadása Castiglioni pápai legatus szerepének bemutatásával: „La politica del legato pontificio Castiglioni nella crociata antiussita e i suoi rapporti con Sigismundo di Lussemburgo” (231—242. l.). Személyét, működését ismernie kell a korszakkal foglalkozóknak, mert 10 évig a közép-európai külpolitikának szakértője, nagy alakja volt, aki éles szemmel mérte fel a nusziták „forradalmának” történelmi hátterét. Elekes Lajos „La politica estera di re Mattia e gli stati italiani nella seconda metà del secolo XV.” (243—255. l.). Három periódust különböztet meg Mátyás király külpolitikájában. Az első időszakban különösen Velencével, a római szentszékkal tart élénk kapcsolatot a budai udvar. Később, Beatrix házassága idején a tanácsadók véleményére hallgatva feltűnően gyengülnek a Velence—Róma érdekeit szem előtt tartó megnyilatkozások, oly annyira, hogy sokan — tévesen — arról beszélnek, hogy Mátyás nyíltan szembe kíván fordulni a pápával. A harmadik periódusban Milánó szerepe érvényesül a Corvin János számára tervezett Sforza-házasság révén. Feltűnően meggyarapodnak azok a szándékosan terjesztett dicsőítések, melyek Mátyást külföldön is — ha kell, akár költött családfával — mint a rómaiak leszármazottját, máskor épp ellenkezően, mint második Attilát mutatják be a világnak. — Mátyás királytól Báthory Zsigmondig ivelő keleti politikára vonatkozó adatokat tárt fel Tardy Lajos „Il ruolo di Venezia nei rapporti persiani e georgiani dell'Ungheria” c. tanulmányában, rámutatván szemléletünk eddigi hiányosságára. Ti. a XV. és XVI. század magyarországi külpolitikának egy igen fontos érdekszférája Ázsia volt. Ha nem is realizálódott kézzel fogható eredményekben, mégsem nevezhető merő illúzióknak ez az orientálódás. Mátyás idejében Budán keresztül haladt a vatikáni követeknek Perzsia felé és a perzsa követeknek Nyugat felé vezető útja. A török ellenes liga nagy koncepciójának két pólusa között (Róma—Perzsia) az egyik legfontosabb pillér Magyarország volt. Az előadó számos itthoni publikációjának és ennek az előadásnak (257—267. l.) adatait szem előtt kell tartaniok nemcsak a Mátyás-kori reneszánszszal foglalkozóknak, hanem a Báthoryak (különösen István és Zsigmond fejedelmek) nemzetközi szerepét analizálóknak is. Alessandro Comuleónak és az örmény papnak, Jakabnak, valamint a grúz királynak magyarországi, erdélyi kapcsolatai ismeretében bizonyára revidálni kell Zsigmond fejedelemtől kialakult eddigi nézetünket.

Rázsó Gyula „Buda, Vienna e Venezia: i problemi militari e politici del rapporto tra Europa e i Turchi (1521—1532)” c. előadása az egyik legmozgalmasabb évtized katonapolitikai hátterét világítja meg. Mindenek előtt Velence nem mindig „kereszténynek” minősíthető taktikájáról esik szó („siamo Veneziani, poi Cristiani”). Ennek egyik híressé vált epizódja az a gratuláció, mellyel Velence sietett önmagát kedvezőbb színbe állítani a szultán előtt 1526-ban a mohácsi magyar tragédia, illetve az elsöprő török győzelem alkalmából. Magyarország minden szempontból elszigetelődött, szövetség nélkül maradt. Bécs, Prága és Észak-Olaszország azért maradhatott biztonságban, mert Nyugat és Kelet között Magyarország lett a harc-tér. V. Károly és Ferdinánd nem használták ki a Porta sebezhető katonai és politikai gyengéit; pedig minden szempontból meg volt a lehetőség arra, hogy Nyugat katonailag is megsemmisítse az itteni török hadsereget. E helyett taktikázott — épp ennek egyik epizódjáról tárgyal Ritoókne Szalay Ágnes, aki az erdélyi eseményeket feldolgozó olasz tudósítóról, Strepatiról tartott előadást. Az Országos Levéltár Nádasdy-archívumának Missilisei között megtalálta az eddig ismeretlenek hitt íróját a „Morte di Frate Giorgio con alcune altre cose in Transilvania...” műnek. Castaldo titkáranak mint szemtanúnak leírása forrás értékű az orgyilkosság részleteinek feltárásában. Az ő beszámolója került be az európai történetírás nagy művébe Jacques Auguste de Thou-n keresztül (291—295. l.).

Az Aspetti della vita intellettuale nei cinquecento fejezet 8 előadása számos új összefüggést és kutatási eredményt tartalmaz. Cesare Vasoli azokat a nézeteket tárgyalja, melyeket a későrenezánsz természettudományos érdeklődése váltott ki a legtöbb humanistánál, Dudith Andrásnál is. „Andreas Dudith—Sbardelatti e la dispute sulle Comete” c. tanulmány részletesen bemutatja, hogyan függnek össze a XVI. században a jóslatok az asztrológiával. (A Saturnus és Juppiter 1484. évi konjunkcióját pl. összefüggésbe hozták a terjedő pestissel, a török invázióval, az egyház régi intézményeinek összeomlásával.) A nyugati egyházszakadás idején, 1517 után újra fellobbantak az asztrológia körüli viták. Röp-ködtek az „antikrisztus” jóslatok vagy a Töröknek mint „Isten büntetésének” emlegetése. II. Miksának, Dudith „védnökének” halála után, 1577-ben újabb összefüggésekről esik szó a megjelent üstökösrel kapcsolatban. Az új császár, Rudolf erősen hajlik a babonás interpretációk felé. Több országban megindul az ellenreformáció, Erdélyben is. És ekkor jelenik meg Erastus műve az üstökösök természetes magyarázatáról. Dudith is bele-

kerül a nagy vitába, amennyiben 1578. márc. 1-én levelet írt Crafftheim orvosnak Commentariolus... címmel, amit következő évben G. M. Bruto publikált. Ebben Erastus követőjeként mutatkozik (az üstökösök a Föld kipárolgásából jönnek létre). Haladó felfogására jellemző, hogy három évvel később, Hageck csillagász új elméletének ismeretében megbírálta tévesnek bizonyult előbbi elveit és elfogadta az üstökösök égi eredetének elméletét (299—323. l.). Mezey László „Maestro Agostino da Vicenza, Agostiniano platonista nell'Ungheria cinquecentesca” c. tanulmánya a platonizmus hazai állapotáról foglalja össze legújabb kutatásait: az országban tevékenykedő Agostino da Vicenza szerepéről, vitáiról, Bakócz érsekkel való viszonyáról, az esztergomi Studium Generale-ban betöltött tisztségéről. Egidio da Viterbo hatását mutatja ki az esztergomi rektor működésében, melynek lényeges jellemzője a lutheri nézetek irányában való gondolatszabadság, nyitottság. Ez különben a századforduló óta dominál a hazai ágostonosok tevékenységében (325—335. l.). Makkai László az antitrinitárius mozgalom olasz vonatkozásai közül Arany Tamás szerepét világítja meg „Tamás Arany, il primo rappresentante ungherese dell'antitrinitarismo italiano” c. előadásában. Meliusnak 1562-es Confutációja révén csak rekonstruálni tudjuk Arany eredeti tartételeit. Szélsőséges tanai a bűnről, a bűnbeesésről, a szentségek, az ima szükségleten voltáról a maga idejében páratlan a *magyar* reformáció történetében. Nemcsak hittételei miatt vonta magára Meliuszék haragját, hanem azért is, mert élesen bírálta a „gazdag debrecenieket” (337—345. l.).

A rendszeressé vált olasz—magyar renezánsz eszmeeszerék nem csupán előadások elmondását, illetve azok meghallgatását jelentik, hanem termékeny vitákra is adnak alkalmat; válaszokra, melyeket az előbbi kötetek egy-egy témája vetett fel és hagyott megoldatlanul. Erre jó példa Valerio Marchetti, aki a „Le 'Explicationes Giovannee dei Sozzini e l'antitrinitarismo transilvano del 500” c. tanulmányában többek között Pirnát Antalnak a Venezia ed Ungheria nel Rinascimento kötetben (1973) megjelent L'Italia e gli antitrinitari transilvani c. előadásával száll vitába (vö. az említett kötet 436—437. és 447. l. adatait). Az alapvető kérdés a Fausto Socino, illetve a Johann Sommer szerzősége körül forog az Explicatióra vonatkozóan. A szerző Antonio Rotondo és Giampaolo Zacchini legújabb kutatásainak adatait sorakoztatja fel a maga állításának igazolására: az ochinói citátumokat és Faustónak Camillo Sozzinóhoz írt, 1568. máj. 9-én Sienában keltezett levelét (347—359. l.). Az ezt követő előadásban Pirnát Antal az

erdélyi szellemi mozgalmak egyik olasz vezéralakjának, Blandrata Györgynek eddig nem nagyon méltatott arcvonására hívja fel a figyelmet: „Per una nuova interpretazione dell'attività di Giorgio Blandrata” (361—371. l.). Az erdélyi unitáriusok neves propagandistája ui. a vallási tevékenység mellett orziási vagyona is szert tett. II. János Blandratán keresztül bonyolította le a fejedelmi udvar pénzügyi akcióit. A Veress Endre-hagyatékban orzött „Blandrata levelezése” szamos adatával bizonyítja az előadó, hogy évtizedeken keresztül — a Báthoryak alatt is — vagyona révén a leggazdagabb főurak rangjára emelkedett. Nemcsak birtokokat vásárolt Erdélyben, de üzleti ügyeinek szálai Konstantinápolyig vezettek. Pírnát közben sok új szempontra hívja fel a figyelmet az antitrinitáriusok közt kialakult haladó és konzervatív irányzat megértéséhez. Tanulmánya elején megfogalmazott kérdésére, vajon az Antithesis Pseudochristi cum vero illo ex Maria nato c. mű Blandratától való-e? — negatív választ ad, épp a cikkben tárgyalt okok miatt: nehezen lehet elképzelni a dús-gazdag olaszt mint a „pauper Christus” propagálóját. — Balázs János Verancsics Faustus két velencei kiadású művéről értekezik „L'importanza del 'Dictionarium' (1595) e della 'Logica nova' (1616) di Faustus Verancsics, publicati a Venezia” címen. Az elsővel a szakirodalom legalább nyelvészeti síkon foglalkozott már (A magyar szótárirodalom). A szerző a forráskutatók és összefüggések feltárása terén sok új szempontra hívja fel a figyelmet. Tanulmányának különösen a „Logica nova”-ról, annak értékeléséről, Verancsics forrásairól szóló része jelent nagy nyereséget a rendkívül szegényesnek mondható hazai, vagyis a reneszánsz-korbeli magyarországi filozófusaink történelmében. Verancsicsnak ez a különben is kevésbé ismert műve rávilágít a századvégi európai filozófiatörténet krízisére. A barnabiták noviciusa (Verancsics Faustus), akárcsak Pázmány Péter, sokszor idézi a híres spanyol kortárs jezsuitának, Suareznek gondolatmenetét. Viszont padovai évei ellenére Jacopo Zabarella Opera Logica-jával nincs semmi összefüggésben Verancsics Logica nova-ja. Feltűnő gondolatazonosság található a G. Lodovico Vivesen keresztül ható Lorenzo Valla filozófiájával, ahogy ezt U. Forti kimutatta Verancsics-tanulmányában, ill. a „Le machinae novae” közreadásával kapcsolatban (Milano 1966). A szerző végül jogosan sürgeti e minden szempontból igen jelentős humanistánk tudományos igényű méltatását, annál is inkább, mert Apáczai Csere Jánost megelőzve európai szinten képviselte az új idők merész újításait az enciklopedikus igény

hangsúlyozásával. — Amedeo di Francesco párhuzamot von Balassi Bálint és Cristoforo Castelletti költészete között: „Bálint Balassi e l'Amarilli di Cristoforo Castelletti” (389—404. l.). A XVI. századi olasz hatás három úton érkezett hozzánk: az itáliai egyetemekről hazatérő diákjaink révén; a politikai kapcsolatok által és végül az olasz nyelvű irodalmi termékek cirkulációján keresztül. Az előadó az utóbbi kategóriához tartozó kérdéssel foglalkozik, kiindulva Dionigi Atanaginak II. Jánoshoz küldött petrarkista versgyűjteményéből. E kötet feltételezhetően hatott Balassira, de A. di Francesco a hipotéziseken túl konkrét eredmények feltárására törekszik. Rámutat az átvett és az átfórmált olasz „nyersanyagra”, és sok évi hazai tanulmánya révén szakavatottként érzékelteti a lényegbevágó differenciát a sablonos petrarkista költők és az élményeit megörökíteni akaró magyar poeta között. Így hozza szóba a Balassi-féle „bujdosás” elemet, amit hiába is keresünk az olasz pásztorrámban, akárcsak a „tündér”-t. A romantikusabb itáliai hangvétel helyett Balassinál sötétebb színekkel találkozunk. A kötet utolsó dolgozata (maguk a szerzők is annak nevezik) egyúttal jelképek is vehető; ti. feltárul előttünk az a mérhetetlen mennyiségű és minőségű forrásanyag, amelyet a Biblioteca veneziana di San Marco tartogat a kutatás számára. A tanulmány érdemi szerzője Giorgio E. Ferrari (con la collaborazione di Franco Mario Colasanti e di Stefania Rossi Minutelli) a velencei kéziratok magyarországi vonatkozású anyagát veszi számba, és rövid bevezető tanulmánya után két csoportba osztva felsorakoztatja a Codici Marciani *Latini* és a Codici Marciani *Italiani* számos darabját (411—421. l.).

Az említett három olasz nyelvű kötetnek birtokában, különösen G. E. Ferrari távlatokat nyitó listájának átnézése után szükségképpen mérlegre kerül a magyar reneszánszkutatás tevékenysége, értéke erényeivel, hibáival együtt. Ami az utóbbit illeti, mindenképpen nagyobb körületekintéssel kell forrásainkat kezelni, szemelőtt tartva azt a pusztát, rideg tény, hogy vizsgálandó témáink anyagának, forrásának igen nagy része külföldi levéltárakban, könyvtárakban nyugszik, s azt, hogy legtöbb szóban forgó kérdésünknek már külföldi szakirodalma is van. Éppen ezért nemcsak ezt kell ismernünk, de eleve el kell fogadnunk, hogy hazai témáinkat esetleg jól, néha nálunk is jobban ismerik külföldi kollégáink.

Barlay Ö. Szabolcs